

MIROSLAWA C. DROZD

SYTUACJE KONFLIKTOWE POWSTAŁE NA TLE WYKROCZEŃ
PRZECIW NORMOM SPOŁECZNYM

Na przykładzie społeczności wiejskiej powiatu otwockiego

Współczesne analizy i teoretyczne rozważania etnograficzne niejednokrotnie podkreślają istotne znaczenie badań nad postawami i zachowaniami społecznymi w układzie konfliktowym. Rzeczywista sytuacja społeczna zawiera bowiem zawsze elementy konfliktowe. Społeczny system interakcji funkcjonuje w oparciu o wzajemne oddziaływania bodźców i reakcji w stosunkach między jednostkami i grupami. Opozycja, której szczegółowym typem jest właśnie konflikt¹, stanowi jeden z głównych procesów społecznych, przeciwstawiający się współdziałaniu — kooperacji.

Normy regulujące zachowanie jednostki w grupie, a w szczególności stopień zgodności zachowań członków grupy z normatywnymi wzorami kulturowymi², determinują nasze oczekiwania co do postaw innych ludzi. Na straży tych zachowań — obok powszechnej aprobaty i nieadmi-

¹ Rozumiany jako zachowanie opozycyjne, które nie odpowiada ogólnie przyjętym normom, gdzie przeciwstawiające się strony, osoby lub grupy dążą do wzajemnego udaremnienia swoich wysiłków, wyrządzenia szkody, unicestwienia itp., przy czym zazwyczaj mają także inny drugorzędny cel. W rozważaniach teoretycznych na temat konfliktu spotykamy się z chaosem i poplątaniem 3 jego odmian: a — konfliktu w znaczeniu psychologicznym (czyli zderzenie się antagonizmów pozbawione rzeczowej podstawy); b — konfliktu w znaczeniu niepsychologicznym (czyli zderzenie związane np. z niepodzielnością pewnych dóbr czy ich niedostatkiem, niekoniecznie połączone z wrogością); c — konfliktu łączącego dwie poprzednie wersje. Por. też M. Ossowska, *Normy moralne. Próba systematyzacji*, Warszawa 1970, s. 167.

² Przy czym stopień integracji normatywnej będzie wynikiem wielu czynników, m.in. wewnętrznej zgodności z leżącymi u podłoża podstawowymi systemami wartości, jednoznaczności norm zinstytucjonalizowanych w istniejących społecznych organizacjach, społecznego zdyscyplinowania członków grupy itp.

nistracyjnych sankcji — stoją wyspecjalizowane instytucje (m.in. prawne), zajmujące się nie tylko ochroną norm (przyjmując w tym wypadku funkcje całej zbiorowości), ale i ich monopolistycznym ustanawianiem. W tych warunkach może zaistnieć sytuacja, że zbiorowość nie akceptuje danej reguły postępowania i w maksymalnym stopniu jej nie przestrzega, choć jest ona poparta sankcją instytucji państwowych. Stopień społecznego urzeczywistnienia się danej normy zależy bowiem od dwóch podstawowych warunków: sprawnie zorganizowanej sankcji oraz skali akceptacji społecznej (wewnętrznej w przeżyciach i zewnętrznej w zachowaniu)³. Zadanie prawa zasadza się więc przede wszystkim na niedopuszczaniu do konfliktów lub ich rozstrzygnięciu w wypadku zaistnienia. Przy czym przyjmuje ono szeroko stosowaną metodę rozładowywania antagonizmów na drodze uciekania się do kompromisu proponowanego zwykle przez osobę postronną, w konflikcie nie zaangażowaną⁴.

Wśród społeczności wiejskiej obserwuje się szereg sprzeczności i konfliktów, przybierających formy wyraźnej wrogości i agresywnych działań, jak też i mających łagodniejszy, nie drastyczny przebieg. Jest bowiem zrozumiałe, iż mimo skrajnych *uczuć* antagonistycznych nie zawsze dochodzi do *czynnej reakcji* (rękoczynu czy innych szkodliwych działań), a tym bardziej do *regulowania przedmiotu sporu* na drodze prawnej w sądownictwie karnym (w wypadku np. naruszenia nietykalności osobistej) czy cywilnym (gdy chodzi o formalne uregulowanie sytuacji niejasnej lub spornej).

Zazwyczaj złagodzony charakter przybierają sprzeczności przejawiające się w rodzinie i społeczności wiejskiej, m.in. między postawami różnych pokoleń w stosunku do pracy w gospodarstwie rolnym; wartością ziemi i wartością zawodu rolnika a innymi zawodami; dawnymi i nowymi obowiązkami rodzin chłopskich (np. wobec kształcenia dzieci); między całokształtem zjawisk tworzących dotychczasową istotę gospodarstwa chłopskiego i istotą nowoczesnego przedsiębiorstwa z wysoką techniką i społecznym podziałem pracy etc. W większości wypadków wrogie działania nie towarzyszą również grupie spraw rozpatrywanych przez sądownictwo cywilne⁵, a mianowicie sprawom o wyjawienie ma-

³ Por. J. Kowalski, *Psychospołeczne podstawy norm prawnych*, [w:] *Z zagadnień teorii prawa i teorii nauki Leona Petrażyckiego*, Warszawa 1969, s. 50.

⁴ Por. Ossowska, *Normy...*, s. 170.

⁵ Według B. Malinowskiego (*Prawo, zwyczaj, zbrodnia w społeczności dzikich*, Warszawa—Poznań 1939, s. 44-45) reguły prawa cywilnego dotyczą głównie „usług ekonomicznych, kwestii własności i sposobu wywiązywania się z osobistych zobowiązań. Siła prawa zasadza się tu na systematycznej współzależności... Głównym polem etnologicznego prawoznawstwa jest zatem analiza wszelkich stosunków społecznych”.

jątku, zezwolenie na zawarcie małżeństwa, wyznaczenie opiekuna, przysposobienie, o niedotrzymanie umowy o pracę czy odszkodowania za wypadki drogowe. Wyjątek stanowią tu długotrwałe procesy spadkowe, podczas których dochodzi do licznych rękoczynów między zainteresowanymi stronami.

Drastyczne formy przybierają natomiast konflikty przejawiające się w sporach o granice posiadłości, o ziemię, o dożywocie, czy też wchodzenie zwierząt w szkodę, rozgrywające się zazwyczaj wśród członków najbliższej rodziny lub sąsiadów.

W problematyce współczesnych konfliktów na wsi szczególnie interesujące były dla autorki *drastyczne* przejawy antagonistycznych działań i reakcji, w konsekwencji których miało miejsce złamanie jednej z podstawowych norm współżycia społecznego — normy prawnej⁶. Przy czym przedmiotem analizy były przede wszystkim sytuacje konflikto- we, gdzie przedmiotem sporu jest ziemia. Dlatego też we wstępnej fazie badań zastosowano metodę analizy materiałów sądowych⁷. Szczegółowymi rozważaniami objęto akta sądowe Archiwum Sądu Powiatowego w Otwocku za lata 1945, 1969-1971 wydziału karnego i cywilnego⁸ oraz materiały referatu scaleniowego trzech wsi pow. otwockiego z Prezydium Powiatowego Biura Geodezji.

⁶ Rolę i znaczenie badania norm prawnych dla zrozumienia zasad i mechanizmów funkcjonowania społeczeństwa podkreślał mocno Malinowski, *Prawo...*, s. 45, 46, 51, 83. Na podstawie badań nad izolatami doszedł on do stwierdzenia, że „konstelacje i konfiguracje reguł zawierających się w jakiejś instytucji” określają moc prawa. Dlatego też nie należy się ograniczać do „studiowania sztywnych reguł lecz badania, jak reguły te funkcjonują, jak uchybienie im rodzi różne konsekwencje” i reakcje przeciwko winnemu. Najważniejsza jest więc nie forma prawa, ale jego działanie. Specyfiką reguł prawa jest fakt uważania ich i odczuwania przez społeczność za „zobowiązanie jednej osoby oraz uprawnione roszczenie innej”. Znajdują one swoją sankcję „nie tylko w motywach natury psychologicznej, ale także w określonym mechanizmie społecznym” siły wiążącej, opartym „na wzajemnej zależności”, który wyraża się w równoważącym szeregu wzajemnych usług” oraz w „połączeniu takich roszczeń w sploty wielostronnego stosunku”.

⁷ Metoda ta z metodologicznego punktu widzenia ma charakter obiektywnych badań materiałowych. Opiera się bowiem na materiale, do którego można powrócić, a zatem na danych, które nie uległy zniekształceniu w trakcie samego procesu badawczego, ale które są wyrazem subiektywnych postaw osób wmieszanych w przesłuchania i procesy. Wywody oskarżonego, oskarżyciela, a w niektórych sytuacjach i sędziego, są zdeterminowane przez rozmaite czynniki indywidualno-sytuacyjne. Można więc powiedzieć, że badania oparte na aktach sądowych mają do czynienia ze zobiektywizowanym materiałem subiektywnym. Por. też A. Podgórecki, *Zarys socjologii prawa*, Warszawa 1971, s. 217.

⁸ O wyborze powiatu otwockiego jako terytorium badań zdecydował fakt prowadzenia na tym obszarze od kilku lat monograficznych etnograficznych badań terenowych.

Znamienne jest, że we wszystkich analizowanych przypadkach⁹, bez względu na obiektywny fakt złamania określonej normy współżycia społecznego, opatrzonej sankcją administracyjną (w postaci odpowiedniego przepisu czy paragrafu), doszło do wykroczenia antagonistów poza bezpośrednio zainteresowane strony i społeczność wiejską oraz szukania rozwiązania poprzez werdykt instytucji państwowej — sądu czy instancji partyjnych. Można by przypuszczać, że nieadministracyjny nacisk i sankcje społeczności wiejskiej były w tych wypadkach zbyt słabe lub też dana społeczność nie chciała albo nie potrafiła interweniować w konflikcie. Chociaż w większości wypadków formalną przyczyną agresji były drobne spory i nieporozumienia, rozstrzygnięcie ich, nie zważając na koszty, powierzano instancjom sądowym lub też wyższym instancjom partyjnym.

Następnie w toku prac terenowych starano się wyjaśnić jakie były obiektywne podstawy konfliktu, czyli warunki, które doprowadziły do wrogich uczuć i zachowań oraz ich widocznych przejawów¹⁰. Sądono, że uzyskanie odpowiedzi na to pytanie przyczyni się do zbliżenia i rozwiązania generalnego problemu pracy, a mianowicie ukazania *mechanizmu powstawania i funkcjonowania antagonistycznych postaw społecznych we współczesnej wsi podwarszawskiej*.

W oparciu o badania terenowe starano się wyjaśnić:

1. Czym różnią się wypadki konfliktowe znajdujące odbicie w aktach sądowych od konfliktów zachodzących na wsi w ogóle, a więc w jakiego typu wypadkach konfliktowych dochodzi do bezpośredniego odwoływania się do instancji sądowych i innych, czego się po ich werdykcie oczekuje, jaka jest reakcja na ten wyrok, w jakich okolicznościach wyroki sądowe nie są respektowane, jaka jest tradycja rozwiązywania sporu na drodze sądowej?

2. Jaka jest rola instytucji wychowawczych (szkoła, kościół) oraz wynikających z działalności tych placówek norm postępowania (np. moralnych) w już zaistniałych sytuacjach konfliktowych, czy instytucje te spełniają, i do jakich granic, rolę czynnika wpływającego na wzorowanie norm?

3. Jakie inne czynniki (społeczne, ekonomiczne, kulturowe) zmuszają jednostkę do podporządkowania się obowiązującym normom postępowania (poza sankcjami administracyjnymi). W jakich wypadkach mają one moc obowiązującą i czy rzeczywiście reguły postępowania są

⁹ Efektem analizy poszczególnych akt sądowych było m.in. wytypowanie do szczegółowych badań terenowych kilkudziesięciu wsi powiatu otwockiego, gdzie konflikty przybrały najbardziej drastyczne formy.

¹⁰ Por. też O s s o w s k a, *Normy...*, s. 161.

przestrzegane, co grozi za uchybienie im, jakie czynniki wpływają na dokonywane wybory (motywacje)?

Niezależnie od przeprowadzenia analizy wybranych sytuacji starano się ustalić rejestr przepisów prawnych o charakterze administracyjnym oraz zwyczajowych nakazów i zakazów regulujących w tradycji normy zachowania jednostki, jak również wzajemne stosunki między jednostkami, pomiędzy społecznością lokalną i państwem. Następnie starano się zwrócić uwagę na to, jaką rolę odegrały w interesujących przypadkach tradycja i nieaktualne już podziały społeczne (wsie na tym terenie należały do różnych typów własności — były tu wsie folwarczne, chłopskie, mieszane).

Z akt sądowych wynika jasno, że określone osoby, nie zawsze związane więzami rodzinnymi z procesującymi się stronami, bez względu na konsekwencje, składają zeznania tendencyjnie korzystne dla jednej z nich. Sprawia to wrażenie istnienia ekonomicznych bądź pozaekonomicznych powiązań. Charakter tych powiązań starano się wyjaśnić m.in. uzyskując odpowiedzi na pytania: jaka jest rola czynników psychologicznych i jednostkowego nieprzystosowania (frustracji)¹¹ w zaistniałym konflikcie, jak również jaka relacja zachodzi między wykształceniem a częstotliwością działań antagonistycznych, z procesami sądowymi włącznie?

Odpowiedzi na postawione pytania starano się uzyskać na drodze rozpatrywania zespołów czynników egzo- i endogennych wpływających i warunkujących określone zachowanie i zmienność postaw. Najważniejsze z nich to: 1 — czynniki ekonomiczne; 2 — czynniki społeczne; 3 — czynniki psychologiczne (emocjonalne); 4 — czynniki kulturowe (np. trwałość wzorów tradycyjnych, wykształcenie); 5 — czynniki interwencyjne (administracji państwowej).

Całość rozważań, jak mi się wydaje, pozwoli na wykazanie istniejących na wsi postaw antagonistycznych na tle interakcji społecznych, określić rodzaje konfliktów wiejskich¹² i ich rolę w funkcjonowaniu

¹¹ Ostatnio psychologia społeczna kładzie nacisk na frustrację, nieprzystosowanie (doznanie związane z udaremnieniem) jako jedną z ważniejszych przyczyn agresji. W nauce polskiej twórcą płodnej koncepcji stwarzającej przesłanki do zrozumienia psychologicznego mechanizmu norm społecznych był Leon Petrażycki. Zwrócił on uwagę na dynamiczne stany organizmu wywoływane bezpośrednio działaniem jakiegoś bodźca (postrzeżenia lub wyobrażenia), dla których współcześni psychologowie używają nazw: popędy, atrakcje lub stany dynamiczne.

¹² W nauce konflikt klasyfikowany jest różnie, np. próbowano go porządkować wg tego, co się z czym zderza (V. Aubert) lub wg stosunku zachodzącego między partnerami (L. Coser). W klasyfikacji V. Auberta konflikty dzielą się na: a — konflikty w zakresie wartości (wspólnych wartości i różnych wartości); b — konflikty interesów — zazwyczaj połączone ze zgodnością i niezgodnością w zakresie wartości, ale nie muszą być antagonistyczne; c — konflikty przekonań, na ogół ostrzej-

tej społeczności, przyczyny oraz warunki w jakich dochodzi do ujawnienia uprzedzeń i wrogości przejawiających się w gwałtownych działaniach jednostkowych i międzygrupowych. Szczególny nacisk starano się położyć na uzyskanie danych pozwalających na wysunięcie wniosków co do nasilenia i tendencji (kierunków), jakie przybierają konflikty wynikające z określonych wzorów postępowania danej społeczności wiejskiej.

sze niż konflikty wartości, ale dające się szybko usunąć w przypadku, gdy te przekonania są sprawdzalne. Por. też Ossowska, *Normy...*, s. 161-163; oraz V. A u b e r t, *Competition and dissensus: two types of conflict and of conflict resolution*, „The Journal of Conflict Resolution”, March 1963, vol. 7, nr 1.